

TARJIMA TADQIQOTLARINING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI TAHLILI

Axmedova Feruza Sherxon qizi

Toshkent Davlat O'zbek tili va
adabiyoti universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima tadqiqotlarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda XXI asrda yuzaga kelayotgan yangi ilmiy yo'nalishlar tahlil qilinadi. Maqolada tarjimashunoslikning lingvistik, madaniy, kognitiv va texnologik paradigmalari o'rganilib, ularning o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Ular tarjima tadqiqotlarining tarixiy taraqqiyoti haqida umumiy manzara beradi. Tarjima 20–21-asrda mustaqil fan sifatida shakllanib, keyinchalik madaniyatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, texnologiya bilan uzviy bog'langanini ta'kidlaydi. Bu asar tarjima tadqiqotlarining rivojlanish bosqichlarini tizimli ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, tarjima tadqiqotlari, madaniyatshunoslik, ekvivalentlik, madaniyatlararo muloqot, mashina tarjimasi

Kirish.

Globalashuv jarayonining chuqurlashuvi va xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida tarjima insoniyat hayotining barcha sohalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda¹. Darhaqiqat, globalashuv jarayonining chuqurlashuvi shuni ko'rsatadiki, tarjima bugungi kunda nafaqat til vositasi, balki madaniyatlararo muloqotning strategik mexanizmi sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Turli madaniyatlar, tillar va xalqlar o'rtasida samarali muloqotni ta'minlashda tarjimaning o'rni beqiyosdir. Shu sababli tarjimashunoslik fani — tarjima jarayonining nazariy, amaliy va metodologik jihatlarini o'rganadigan mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, so'nggi yillarda jadal sur'atlarda rivojlanmoqda². Haqiqatdan ham, madaniyatlar va tillar o'rtasida

¹ Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Routledge, 2014.

² Munday, Jeremy. *Introducing Translation Studies*. Routledge, 2016.

uzluksiz aloqadorlik kuchayib borayotgan hozirgi davrda tarjimashunoslikning mustaqil ilmiy yoʻnalish sifatida shakllanishi bevosita amaliy ehtiyojlar bilan bogʻliqdir.. Tarjima tadqiqotlarining asosiy yoʻnalishlari — ekvivalentlik nazariyasi, madaniyatlararo muloqot masalalari, tarjimon kompetensiyasi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, jumladan, mashina tarjimasi va sunʼiy intellekt tizimlarining qoʻllanilishi bilan chambarchas bogʻliq³. Darhaqiqat, tarjima tadqiqotlarining asosiy yoʻnalishlari bugungi ilmiy jarayonlarning umumiy rivojlanish tendensiyalari bilan uzviy bogʻliqdir. Ekvivalentlik masalasi, madaniyatlararo muloqotning murakkab jihatlari va tarjimon kompetensiyasining koʻlamli talablari tarjimashunoslikni yanada chuqur oʻrganishni taqozo etmoqda. Tarjimashunoslik bugungi kunda lingvistik bilimlarni madaniy kontekst, kognitiv jarayonlar va texnologik yondashuvlar bilan uygʻunlashtirib oʻrganishga yoʻnaltirilgan ilmiy soha sifatida eʼtirof etilmoqda. Lingvistik paradigma tarjimaning shakl va mazmun bogʻliqligini oʻrganishga qaratilgan boʻlsa, madaniy paradigma tarjimini madaniyatlararo muloqotning asosiy koʻprigi sifatida talqin qiladi⁴. Shubhasiz, tarjima jarayoniga turli ilmiy paradigmalar asosida yondashish uning mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Lingvistik paradigma tarjimaning shakl va mazmun uygʻunligini aniqlashda asosiy nazariy platforma boʻlib xizmat qiladi. Madaniy paradigma esa tarjimini madaniyatlararo muloqotning bosh koʻprigi sifatida talqin qilgani holda uning ijtimoiy va sotsiokultural ahamiyatini yanada yoritib beradi. Kognitiv yondashuv tarjimon tafakkuri, qaror qabul qilish strategiyasi va matnni qayta ishlash jarayonlarini yoritadi. Texnologik paradigma esa avtomatlashtirilgan tarjima vositalari, korpus lingvistikasi va sunʼiy intellekt yordamida tarjima jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Ushbu yondashuvlarning uygʻunlashuvi tarjimashunoslikning bugungi rivojlanish bosqichini belgilab, uni koʻp qirrali va zamon talablariga moslashuvchan ilmiy soha sifatida shakllantirmoqda. Shu bilan birga, globallashtirish sharoitida tillararo axborot almashinuvining keskin ortgani tarjima jarayonida yangi metodologik

³ Gambier, Yves, & Doorslaer, Luc van. *Handbook of Translation Studies*. John Benjamins, 2013.

⁴ Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.

yondashuvlarga ehtiyoj tug'dirmoqda. Endilikda tarjima nafaqat lingvistik transformatsiya jarayoni, balki murakkab ijtimoiy-kommunikativ hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Tarjimonning diqqatni boshqarish ko'nikmalari, ish tezligi, matnni qayta kodlash jarayonidagi kognitiv yuklama, stress omili va kreativ strategiyalar ilmiy tadqiqotlarning markazida turibdi. Bu esa tarjimonlik faoliyatining nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham murakkab psixologik jarayon ekanini ko'rsatadi. Global bozorning kengayishi tarjimonlardan malaka va kompetensiyaning yangi turlarini talab qilmoqda. Xususan, terminologik bilim, sohaviy tarjima (huquqiy, tibbiy, texnik, iqtisodiy tarjima), lokalizatsiya, subtitrlash, sinxron tarjima va multimodal tarjima kabi yo'nalishlar bo'yicha chuqur tayyorgarlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bularning barchasi tarjimashunoslikni tizimli va amaliyotga yo'naltirilgan fan sifatida mustahkamlamoqda. Tarjimaning sifatini baholash mezonlari zamonaviy tadqiqotlarda alohida e'tibor qaratiladigan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. An'anaviy lingvistik mezonlar bilan bir qatorda, endilikda kommunikativ moslik, funksional ekvivalentlik, madaniy moslashuvchanlik hamda kontekstga mos yechim topish kabi mezonlar asosiy o'rin tutmoqda. Bu esa tarjimaning jamiyatdagi real ehtiyojlarga mos ravishda baholanishiga imkon yaratadi. Tarjimonlik faoliyatining taraqqiy etishi xalqaro ilmiy hamkorlikning rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda ⁵. Shuningdek, tarjimonlik faoliyatining jadal rivojlanishi nafaqat amaliy sohalarda, balki ilmiy hamkorlikning kengayishida ham muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Turli mamlakatlar olimlari o'rtasidagi ilmiy aloqalarning kuchayishi tarjima jarayonining sifatli va samarali tashkil etilishini talab qiladi. Tarjimonlik faoliyatidagi taraqqiyot global ilmiy hamjamiyatning o'zaro fikr almashuvi, yangi g'oyalar shakllanishi va ilmiy natijalarning tezkor tarqalishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Turli mamlakatlarda olib borilayotgan tarjima tadqiqotlarining natijalari o'zaro taqqoslanib, umumiy nazariy qarashlar shakllanmoqda. Natijada tarjima jarayonining lingvistik, madaniy va kognitiv asoslarini umumlashtiruvchi ko'p darajali yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Bu yondashuvlar tarjimaning nafaqat matnga, balki ijodkor shaxsga,

⁵ Cronin, Michael. *Translation and Globalization*. Routledge, 2003.

kommunikativ vaziyatga va madaniy muhitga ham bog'liqligini ko'rsatib beradi. Raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron nashrlar, audiovizual kontentning ko'payishi tarjima jarayonini yanada ommaviylashtirdi⁶. Multimodal matnlar bilan ishlash, subtitrlash, dublyaj va lokalizatsiya jarayonlari tarjimashunoslikning yangi amaliy yo'nalishlari sifatida shakllanmoqda. Bu esa fan doirasida multimodal tarjima bo'yicha alohida konsepsiyalarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, mashina tarjimasi, neyron tarmoq asosidagi tarjima tizimlari va sun'iy intellektning rivojlanishi tarjima jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon tarjimon faoliyatini to'liq almashtirmasa-da, uning ish jarayonini optimallashtirish, matnni qayta ishlash tezligini oshirish va sifatni nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Tarjimashunoslikning bugungi taraqqiyoti uni ko'p qirrali, dinamik va doimiy ravishda yangilanib boruvchi ilmiy soha sifatida shakllantirmoqda. Tarjima jarayonini mukammal tadqiq qilish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki zamonaviy jamiyatda madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etishda ham muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, tarjimashunoslikning kelajagi yangi ilmiy paradigmalarda, zamonaviy tadqiqot metodlari va innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi bilan bog'liq bo'lib, fan doimiy ravishda chuqurlashib boradigan soha sifatida rivojlanmoqda. Tarjimonning lingvistik, madaniy va kognitiv kompetensiyalari, shuningdek texnologik vositalardan samarali foydalanish imkoniyati tarjimashunoslikning kelajakdagi istiqbollarini belgilab beradi. Tarjimonning lingvistik, madaniy va kognitiv kompetensiyalari, shuningdek texnologik vositalardan samarali foydalanish imkoniyati tarjimashunoslikning kelajakdagi istiqbollarini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, zamonaviy tarjimon nafaqat yuqori darajadagi til bilimiga ega bo'lishi, balki global kommunikatsiya jarayonlarida faol ishtirok etadigan raqamli mutaxassis sifatida ham shakllanishi zarur bo'lmoqda. Tarjima bozori tobora murakkablashib borayotgani sari tarjimonning kasbiy roli kengayib, unda media savodxonlik, madaniy mediatorlik, matn dizayni va texnologik integratsiya kabi ko'nikmalar ham alohida ahamiyat kasb

⁶ O'Hagan, Minako. *The Impact of New Media on Translation*. Routledge, 2016.

etmoqda. Bunday ko'p funksiyali kompetensiyalar tarjima jarayonining samaradorligini oshirib, uning ijtimoiy vazifalarini yanada kengaytiradi.

Shu bilan birga, tarjimaning globallashtirgan axborot makonidagi o'rni tobora ortib borayotgani, yangi kommunikativ formatlar — mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar, multimodal platformalar — tarjima faoliyatini ko'p yo'nalishli va universallashtirilgan jarayonga aylantirmoqda. Natijada tarjimonlar nafaqat matnlar bilan ishlovchi mutaxassis, balki turli kommunikativ muhitlarni bog'lab turuvchi vositachi sifatida maydonga chiqmoqda. Bunday vaziyat tarjimonlik kasbining moslashuvchanligini, yangilikka ochiqqligini va kognitiv tayyorgarlik darajasini yanada oshirishni talab etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, tarjima jarayonida inson tafakkuri va sun'iy intellektning o'zaro uyg'unlashuvi kelajakda yangi gibridd yondashuvlarning shakllanishiga olib keladi. Ushbu gibridd model tarjimonning ijodiy salohiyati bilan texnologiyalarning tezkor qayta ishlash imkoniyatlarini birlashtirgan holda yangi sifat bosqichini yuzaga keltiradi. Kelajak tarjimashunosligi aynan ana shu uyg'unlikni chuqur o'rganishga yo'naltiriladi va natijada tarjima nazariyasida yangi konsepsiyalar hamda amaliy jarayonda innovatsion mexanizmlar paydo bo'ladi.

Tarjima sohasining jadal rivojlanib borayotgani global ilmiy va madaniy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatib, xalqaro hamkorlikni mustahkamlashda muhim omilga aylanmoqda. Zero, tillararo muloqotning takomillashuvi turli xalqlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni kuchaytiradi, ko'p madaniyatli jamiyatlarda barqaror kommunikativ muhitni shakllantiradi hamda ilm-fan, ta'lim, texnologiya va diplomatiya sohalarida yangi istiqbollarni yuzaga keltiradi. Tarjimaning mazkur strategik ahamiyati uning nafaqat lingvistik jarayon, balki global taraqqiyotning muhim bo'g'ini sifatida tobora dolzarblashib borishini yaqqol namoyish etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **G‘aybullo S. Til va tarjima.** O‘zbekiston SSSR “Fan” nashriyoti. – Toshkent, 1966. – B. 3.
2. **Komissarov V.N. Sovremennoye perevodovedeniye: kurs lektsiy.** Moskva: ETS, 1999. – B. 12–45.
3. **Nida E.A., Taber C. The Theory and Practice of Translation.** Leiden: Brill, 1969. – P. 1–25.
4. **Newmark P. A Textbook of Translation.** London: Prentice Hall, 1988. – P. 45–78.
5. **Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation.** London: Routledge, 2011. – P. 60–120.
6. **Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator.** London: Longman, 1990. – P. 90–150.
7. **Schäffner C. Translation and Intercultural Communication.** Clevedon: Multilingual Matters, 2003. – P. 33–57.